

כבוד וקודש בעל... שיהיה שם ה' יתברך ויהא בהני חמש עשרה
 תיבות של הסדר קדש ורחץ וכו' כי נרמזו בהן סודות גדולים ונפלאים, וע"כ
 בעבודה זו יאמר גם הסימנים בפה מלא היינו קודם הקידוש יאמר בפה מלא
 קדש, וקודם הרחיצה יאמר ורחץ וכן כל הסדר עד נרצה ועד בכלל, ויזהר
 לומר לפני כל דבר של הסדר לשם יחוד וכו' ופסוק ויהי נועם, והעיקר שיכוון
 שבכל דבר הוא עושה נחת רוח לבוראו ית"ש, ויעשה כל דבר בשמחה, ורחמנא
 לבא בעי, ומ"ש הספרים לאמר ויהי נועם בכל פעם הוא דבר יקר ומקורו
 בזה"ק פ' יתרו, ועל כן חסידים הראשונים זה דרכם להקדים בכל מעשה
 עבודתם הקודש לבטא בשפתים המצוה ההוא ולומר מקרא קודש זה:

קִדְשׁ. וְרַחֵץ. בְּרַפֵּס. יַחֵץ. מִגִּיד. רַחֲצָה.
 מוֹצִיא. מִצָּה. מָרוֹר. כּוֹרֵךְ. שֶׁלְחַן
 עוֹרֵךְ. צָפוֹן. בָּרֵךְ. הַלֵּל. נִרְצָה.

מנחת אשר

קדש ורחץ

בכל ימות השנה מצווים אנו קודם
 ב"רחץ" דהיינו סור מרע, ואח"כ
 ב"קדש" דהיינו ועשה טוב אבל בימי
 הפסח יש בכוחנו להקדים קדש לרחץ.
 וכבר אמר הגה"ק בעל קדושת לוי

שבפסח "פסח ה' על הפתח" על אותו
 פתח "כפתחו של מחט" שבכל הימים
 אומר הקב"ה לכנסת ישראל פתחו לי
 פתח כפתחו של מחט ואני אפתח לכם
 פתח כפתחו של אולם, אבל בימי הפסח
 הקב"ה פוסח על "פתח" זה, ויש

מנחת אשר

"אתערותא דלעילא" לפני שיש
"אתערותא דלתתא".
החץ בי ולא בבני, והוא נושא את גוזליו
על גבו.

נכון שהנשר נותן לגוזליו הגנה
מושלמת, אבל איך יגיעו

הגוזלים הקטנים על כנפי נשרים הלא
לנשר אין זרועות ארוכים להרים אותם
ולהניחם על כנפיו... הגוזלים יצטרכו
לדדות ולהתאמץ ולעלות על כנפי
אביהם... ורק אז יתקיים בהם "ואשא
אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם
אלי"!

רק בימים נשגבים אלה אפשר להקדים
קדש לרחץ.

בשם הגאון ר' שמשון רפאל הירש
שמעתי "ואשא אתכם על כנפי
נשרים ואביא אתכם אלי" (שמות י"ט ד')
ופרש"י דהנשר רחמני על גוזליו, דשאר
העופות נושאים את גוזליהם מתחת
לגופם, אבל הנשר אומר מוטב יכנס

Gd placed within us all of the tools we will ever need. Sometimes it takes others to help us become aware of the potential that lies within. This explains the Jewish emphasis on having a *chavrusa*, a learning partner, because we each can sharpen one another and bring out the skills that can go unnoticed. That's why it's good to have pushback from somebody else who can look us straight in the eye and tell us what's what.

Upon this great journey, Abraham has what we call in Kabbalah a *behirus hadaas*, a clarity of thought, of mind, a cosmic light of lucidity that suddenly turns on. In modern lingo we would call it a paradigm shift or an aha moment. It often can be a different way of looking at the same situation. And at times it's a way of rephrasing a problem or dilemma in our lives by shifting a perspective over a little bit and suddenly, voila, we have some new insight. That's the paradigm shift. Suddenly a light goes on.

We ask ourselves how we are supposed to make any major change in our lives. We've been stuck in the same patterns for so long. The ancient teachings refer to this with an analogy of a light going on in a room. Even though the room has been dark for forty years, the second the light goes on in the room, it's light. For there to be light in the room that's been dark for forty years doesn't take a whole lot of work; it just means that suddenly when that light is on, we can see. When we've been doing something for years, thinking a certain way, it's hard to get out of that mindset. It's definitely challenging. But once we come back to the core, to the unbiased self – suddenly we get that flash of inspiration, the *behirus hadaas*. It might not necessarily take years of work. It's about having the right vessels to receive the information we need.

The Bobover Rebbe says that this is why we start the Passover Seder with Kadesh (sanctification) and then Urchatz (washing hands).³³ Presumably it should be the opposite: we should cleanse ourselves first, and then we'll be ready for holiness. The Bobover Rebbe explains that we begin with sanctification before we cleanse ourselves because sanctification allows us to elevate our faculties to a level where they

33 Rebbe of Bobov, *Haggadah shel Pesach* (New York: Adas, 2004), 37.

can catch the frequency and comprehend the profound messages of the evening. In our prayers we ask that Gd “*taher libeinu*,” or “purify our hearts,” because so many years of built-up spiritual plaque have stunted our ability to catch inspiration.

It was fourteen years ago and I was in Israel a week before Rosh Hashanah, the Jewish New Year. I was in a *makolet* (mini mart), and the cashier at the counter turned to me and asked if I had made a *cheshbon*, literally “an accounting.” He was talking about the groceries – did I add it up? And I’m wondering why is he asking me this; isn’t it his job to make the *cheshbon*? At that moment I thought to myself, it is before Rosh Hashanah and Yom Kippur, the Jewish days of judgment. This is my message: I need to make a *cheshbon*.

We always have to stay in a state that allows us to pick up the spiritual frequency. Judaism says you can never stop being teachable. There’s no concept that you can’t teach an old dog new tricks. The universe does not subscribe to that idea. The great teacher Rabbi Akiva (who only started learning at age forty) is the paradigmatic example. Abraham, Moses, and so many others grew and kept growing. They opened themselves up to new ideas and new paradigms.

Let’s make this a bit more practical. We explored the concept of a *behirus hadaas*, a clarity of thought. Permitting our minds to open allows a flash of insight that suddenly changes the way we think about the way we live. A major shift in perspective waits right around the corner for us if we simply allow it. Here are a few simple shifts that can be made when we

ושנית, המחבר מנסה להוכיח, כי גם לפי תורת הנסתר אין מקום לומר "לשם יחוד", ואני שמעתי שהמחבר היה נסתר לשם יחוד...".

הא לחמא עניא... כל דכפין ייתי וייכול

מדוע מזמינים את האורחים בפאשר מדברים על ה"לחמא עניא", וכי לא יותר מתאים היה להזכיר את הזמנת האורחים בהקשר לתבשילים של ה"שלחן עורף"?

אלא שרצה בעל ההגדה לרמוז לנו יסוד בהכנסת אורחים.

ישנן משפחות שפאשר מתעתד לבוא אליהם אורח, כל בני הבית טורחים מאוד מספר ימים קדם לכן ודואגים שהכל יהיה נקי ומצחצח. תוף הקפדה יתרה על הילדים שלא ילכלכו וכו', הארוח נהיה מבצע חד שנתי, כשבפעם בני הבית לא רוצים לראות אורחים מתאכסנים אצלם. אבל המשנה באבות אומרת ש"יהיו עניים בני ביתך", כלומר שתכניס אותם ל'אי סדר' הזה של בני ביתך בחיי היום-יום...

לכן מזמינים אנו את העניים להתארח על שלחנו בפאשר מנח עליו רק לחם עני ולא משהו מיוחד, להראות שבבית הזה אין הקנות מיחדות לקראת האורחים...

כל דכפין ייתי וייכול

כתב הרמב"ם [פרק ו מהלכות יום טוב]: "אבל מי שנוצל דלתות חצרו

Letting Go of Hate

Darkness cannot drive out darkness: only light can do that. Hate cannot drive out hate: only love can do that. Hate multiplies hate, violence multiplies violence, and toughness multiplies toughness.

Martin Luther King[†]

I imagine one of the reasons people cling to their hates so stubbornly is because they sense, once hate is gone, they will be forced to deal with pain.

James Arthur Baldwin

To be free, you have to let go of hate.

There is an extraordinary moment in the Hebrew Bible, a passage so brief that you hardly notice it, but it may contain the truth most important for the twenty-first century. Here is the scene. Moses has spent forty years leading the Israelites. He has taken them out of slavery in Egypt, through the sea, across the desert and to the brink of the Promised Land. He has been told by God that he will not be allowed to cross the Jordan and enter the land himself. He will die outside, within sight of his destination but not yet there.

He understands this. It became a principle in Judaism: it is not for you to complete the work but neither are you free to desist from it. When it comes to social transformation, even the greatest cannot live to see the fulfilment of their dreams. For each of us there is a Jordan we will not cross. Once we know this, one thing becomes important above all others. Leave guidance to those who will follow you, for it is they who will continue the work. Be clear. Be focused. Be visionary.

That is what Moses did. The way the Hebrew Bible tells it, he spent the last month of his life addressing the nation in some of the most visionary speeches ever delivered. They exist today as the book of Deuteronomy. This is the book that contains the great command that defines Judaism as a religion of love: 'You shall love the Lord your God with all your heart, all your soul and all your might' (Deut. 6:5). It contains the most important inter-human command: 'Love the stranger for you yourselves were strangers in Egypt' (Deut. 10:19). Deuteronomy contains the word 'love' more than any other of the Mosaic books.

That is not surprising. Moses had spoken about love before, most famously in the command, 'Love your neighbour as yourself' (Lev. 19:18). Abrahamic monotheism was the first moral system to be based not just on justice and reciprocity – do for others what you would like them to do for you – but on love. What is really unexpected is what he says about hate:

Do not hate an Egyptian, because you were a stranger in his land. (Deut. 23:7)

This is a very counter-intuitive command. Recall what had happened. The Egyptians had enslaved the Israelites. They had initiated a policy of slow genocide, killing every male Israelite at birth. Moses had begged Pharaoh repeatedly to let the people go and he had refused. Moses also knew that this entire chapter of Israelite history was not accidental or incidental. It was their matrix as a nation, their formative experience. They were commanded to remember it for ever, enacting it once a year on Passover, eating the unleavened bread of affliction and the bitter herbs of slavery. All these, on the face of it, were reasons to hate the Egyptians or at the very least to look back with a sense of grievance, resentment, animosity and pain. Why then did Moses say the opposite? Do *not* hate them, because you were strangers in their land.

Because to be free, you have to let go of hate. That is what

Moses was saying. If the Israelites continued to hate their erst-while enemies, Moses would have succeeded in taking the Israelites out of Egypt, but he would have failed to take Egypt out of the Israelites. Mentally, they would still be there, slaves to the past, prisoners of their memories. They would still be in chains, not of metal but of the mind. And chains of the mind are sometimes the worst of all.

*

On 7 May 2002, Iqraa, a Saudi Arabian-owned television channel, broadcast an interview that goes to the heart of the subject of this chapter. The programme was called *Muslim Woman Magazine*, its host was Doaa 'Amer, and she was interviewing a young child:

'Amer: What's your name?

Child: Basmallah.

'Amer: Basmallah, how old are you?

Child: Three and a half.

'Amer: Are you a Muslim?

Child: Yes.

'Amer: Basmallah, are you familiar with the Jews?

Child: Yes.

'Amer: Do you like them?

Child: No.

'Amer: Why don't you like them?

Child: Because . . .

'Amer: Because they are what?

Child: They're apes and pigs.

'Amer: Because they are apes and pigs. Who said they are so?

Child: Our God.

'Amer: Where did he say this?

Child: In the Qur'an.

The interviewer concludes: 'Basmallah, Allah be praised. May our God bless her. No one could wish Allah could give him a more believing girl than she. May Allah bless her and her father and mother. The next generation of children must be true Muslims. We must educate them now while they are still children so that they will be true Muslims.'

There was a storm after the interview was shown. Yet, as we saw in chapter 4, the world of radical political Islam is awash with hate, above all with antisemitism. Indeed, the people who write most eloquently and critically about this are themselves Muslims, often women. They know that there is something fundamentally wrong about this, that it is not merely destructive but also self-destructive. They also know that this is not the traditional voice of Islam. As chapter 4 made clear, though there are negative verses about Jews in the Qur'an, antisemitism as such has its roots only in the nineteenth and twentieth centuries, when the Blood Libel and *The Protocols of the Elders of Zion* were transplanted from Europe to the Middle East.

Religion leads to violence when it consecrates hate. That was the tragedy that befell the Church in the fourth century. It took six centuries for the violence to follow, but it was inevitable. Enshrine hate within a culture, and it will remain dormant but still alive and potentially deadly. Christians did not kill only Jews. They killed Muslims, heretics, witches and sectarians, for the greater glory of God and in the name of the religion of love. Yet Christianity changed, not least because Pope John XXIII and his successors knew it had to change. Today the epicentre of hate is radical and neo-traditionalist Islam, sadly because Islam was immune to the virus for so long.

You cannot create a free society on the basis of hate. Resentment, rage, humiliation, a sense of victimhood and injustice, the desire to restore honour by inflicting injury on your former persecutors – sentiments communicated in our time by an endless stream of videos of beheadings and mass murders – are conditions of a profound lack of freedom. What Moses taught his people was

this: you must live *with* the past, but not *in* the past. Those who are held captive by anger against their former persecutors are captive still. Those who let their enemies define who they are have not yet achieved liberty.²

*

I learned this from Holocaust survivors. I came to know them when I became a rabbi, and they became one of the great inspirations of my life. At first it was difficult to understand how they survived at all, how they lived with their memories, knowing what they knew and having seen what they saw. Many of them had lost their entire families. The world in which they grew up was gone. They had to begin again as strangers in a strange land.

Yet they were, and are, some of the most life-affirming people I have ever met. What struck me most was that they lived without resentment. They did not seek revenge. They did not hate. They cared, more than anyone else I knew, when other people were being massacred in Bosnia, Rwanda, Kosovo and Sudan. They let their pain sensitise them to the pain of others. In later life they began to tell their stories, especially to young people. They used to visit schools. Sometimes I went with them. They spoke about what had happened, and how they survived. But their fundamental message was not about the past at all. What they wanted young people to know was how precious freedom is, and how fragile; what a miracle it is that there is food to eat, windows you can open, gates you can walk out of, a future to look forward to. They spoke about tolerance and how important it is to care for the people who are different from you. Never take freedom for granted – that was their message. Work for it, fight for it, stand up especially for minorities, and never give way to hate even when others do.

How, I wondered, had they exorcised the pain that must have haunted them nightly, and led many, including Primo Levi, to

"למען תזכור את יום צאתך"

(תשכ"ו)

"למען תזכור את יום צאתך" (דברים ט"ז ג) - ההדגשה היא על יום היציאה. להחיות ולחיות עם אותה חויה שנולדה רק אז, ושנולדה על רקע מה שקדם לה.

הנה כבר קם דור שלא נתנסה באימי מה שקדם למדינה, אשר לא ידע עול הקלגס הנכרי, אבל לא הרגיש גם אותה חדות איתנים אשר הקיפה את בית ישראל באותה שעה.

"יום צאתך" - לא יום צאתכם. הזכירות שהתורה מחייבת אותנו בהן כולן נאמרות בלשון יחיד. תוקפם ועיצומם של ימים אלה בכח המאחד את בית ישראל כולו לחטיבה אחת, אשר רצון אחד פועם אצל כולם, ואשר מטרה אחת מלכדתם יחד, ואף רגש השמחה אחד הוא.

הקלגס הנכרי לא הבחין בין יהודי ליהודי, בין מפלגה זו לאחרת, בין בעל השקפת עולם זו לאחרת, ואשר על כן קמה גם חומת האחדות של האומה.

יום היציאה מאחד בתוכו את הרגע שלפני ואת הרגע שאחרי, תחושת מה שקדם עשוי להקנות לנו הערכת אמת של מה שיש, כשהכל נדמה לנו כפשוט ומובן מאלינו; והכרת העולם הלא יהודי.

באותה שעה גורלית לא עמדו לנו ידידים להגן עלינו, עם פליטי חרב אשר נלחם מלחמה נואשת על קיומו. לולא ה' שהיה לנו, יאמר נא ישראל, על גבינו חרשו. אלה אשר השתתפו בפועל ואלה אשר עמדו על הדם. והרגשה זו מלכדת את כל בית ישראל יחד, באחדות הגורל אשר ממנו אין לברוח.

מאיך, חווית היציאה, שחורגת ופורצת גבולות הפרט, משכיחה יגוניו ושאיפותיו האישיות גם יחד. אותם מעגלים של מרקדים אשר לא שמחתם והישגם הפרטי ענין אותם, הללו אשר היו מוכנים לשלם בכל היקר להם עבור ההישג הזה, הם שצריכים לשמש לנו כחומר דלק בימים האפורים, ימי המעשה שלנו.

אז, ביום היציאה, לא היו קיימות אשליות בנוגע להסתמכות על חסד עמים, נתגלו הללו בכל נוולותם. לא הושטה יד עוזרת ותומכת כשם שעמדו על הדם בימי השואה. אז, לא היו קיימות גם אשליות בנוגע לכח ועוצם היד, היתה

הרגשה של יד טמירה של מלכו של עולם הדוחפת אותנו, הממריצה אותנו, לעמוד יחידים עם נשק דל מול צבאות חמושים. אז, כשעלה והתמר העשן העולה מעיי החורבות של כפר עציון השקטה, התעצמה ההכרה בנצח ישראל, שהוא קשור בהכרח עם משהו למעלה מאתנו, אשר ציוה לנו את החיים, אשר מחזיר אותנו לארץ הזאת ומקומם אותנו לעם אחד. אז, התעצמה ההכרה ב'צור ישראל', אבן הסלע האיתן אשר הרבה גלים התנשאו עליו ולא יכלו לו. עם שרידי חרב, עם פליטי מידניק ואושויץ וטרבלינקה אשר מחדש נעוריו כחול, זה העוף האגדי אשר אש יוצאה מקנו והוא מתוך האפר קם ומתנער, קם ומתחדש, קם וחי. אז ביום היציאה, עדיין לא הובס האויב, הוא עמד בשערי הארץ והמתין לאות הזינוק.

ומזכירה זאת לזכירה השניה - "יום אשר עמדת לפני ה' בחורב" (דברים ד' י'). גשר בל ימוט מקשר בין שני אלה. הזוכר יפה את יום היציאה, החש לאור הלהבות העולות כי ההוא טמיר ונעלם שומר עלינו, כשם שגם מבדיל אותנו - "ואבדיל אתכם מן העמים" (ויקרא כ' כ"ו), הוא גם דוחף אותנו להמשך של "להיות לי".

יש ומתקלקל הגשר-קשר, ואז נהפכים הימים הללו לימי צער ואבל. אולם, בהפסיקנו לרגע קט את מעטה האבלות החופף על ימים אלה, אנו מזכירים לעצמנו את הצורה הנורמלית של ימים אלה.

in many garments.” The lesson is that no one is totally and eternally removed from God even if he questions the very existence of God, because he at the same time will find that God is immanent in him. We must never give up on anyone, including “the wicked of the world.”

בְּעִבּוֹר זֶה Tradition assumes meaning and significance when it is transformed into Halakhah. When we participate in the tradition not only because of its historical value, not only because of sentiment, but because this is our response to the Living God of Israel, because this is the way we sanctify ordinary life, because this is the way I discover significance in the trivial details of life and elevate them from the picayune to the sacred and the pure — then we know the value of tradition for our own life. Tradition is our way of orienting to our God, it is that which sensitizes us spiritually, which opens us to eternity and the timeless, which quickens with mystic fervor and holds the promise of ecstasy and a glimpse into the unknown and the ineffable. Tradition is not even a matter of commemorating the past, but of using the past as a pretext for living in the present meaningfully.

This point is evident in the commentaries of the greatest Jews of all generations, from Rashi and Ibn Ezra through R. Velvel Soloveitchik, in their comments on the verse “*ba-‘avur zeh.*” The apparent meaning of that verse, according to the common-sense interpretation, is that we eat *matzah* and *maror* because God took us out of Egypt, i.e., these foodstuffs are symbolic of the redemption and the Exodus. But the syntax of the verse does not support this interpretation. What it does say is: God took us out of Egypt in order that we might eat *matzah* and *maror*! Clearly — it is not Halakhah that recapitulates history, but history that prepares the way for Halakhah. Tradition, for the Jew, is not a nostalgic recollection of the past, but the long process of preparing for a spiritually meaningful future by consecrating the present.

תם R. Yitzhak Arama, the author of ‘*Akedat Yitzhak*, offers a new definition of the *tam* and presents the Haggadah’s third son in a new light. For while the Jerusalem Talmud clearly declares the *Tam* to be one who is faulted intellectually, calling him a *tipesh* or fool, ‘*Akedat Yitzhak* maintains that he is not typed intellectually but religiously and ethically. The *tam* is the opposite, not of the

hakham, but of the *rasha*. That *tam* is a complimentary word is seen from the fact that Father Jacob was called *tam* — Ya'akov ish tam (Genesis 25:27) — and that the Talmud's term for an animal that is benevolent rather than dangerous and murderous is *shor tam*. The *tam*, then, is not the Simple Son or Foolish Son, but the Wholesome Son, the pious and good and obedient one. The *tam* is simple — and what noble a virtue is simplicity!

The *tam* may very well be as wise as or wiser than the *hakham*, but he has no desire to display his learning before others by asking impressive questions. He is a person without pretenses who does not wear his *lamdut* or scholarship on his sleeve. And herein, indeed, lies his superiority over the *hakham*! The ultimate test of both humanity and Jewishness, and the essential guarantee of their survival, lies not in ideal thinking, but in real living. The author of *Or ha-Hayyim*, who lived during the expulsion from Spain, writes that when Jews were put to the test of choosing between kissing the cross or enduring exile and even death, the sophisticated philosophizers embraced Christianity under pressure, while the masses of men and women and children, usually unsophisticated and unlearned, but who loved God and lived Judaism simply, dared to risk death and exile. He thus confirms the importance of a total view of Jewish living. The *tam* values the wholeness of personality, the integration of all experience into a simple love of and submission to God. He is unimpressed by intellectual acrobatics, and prefers heart over mind, faith over philosophy, dedication over dialectics, love over learning.

Science reigns supreme in our society. Knowledge is universally acknowledged as the key to a better job and more convenient society, as power in the world of international relations. Yet when the mind and its achievements are so stressed that all else is excluded, that a person is considered a machine whose loves and hates and fears and passions and aspirations are trivial — then we have outsmarted ourselves. Then humanity is in eclipse; and the individual becomes a freak child who has an abnormally large head and under-sized body and heart. Let us not forget that it was Solomon, the wisest of all men, the *hakham mi-kol ish*, who taught: “*al tithakam yoter*, do not be overwise!”

The *tam*, in his way of *temimut*, is not one whit less intellectually competent than the sophisticated *hakham*. Let us emphasize this again and again. The

tam, as the full Jew, is fully cognizant of the value of wisdom and possesses learning in abundance. But he insists upon integrating learning into the totality of a responsive, religious, reverent personality. The *tam* declares: "be not overwise." Religion, especially Judaism, cannot be grasped only by reading and debating, although that is necessary for any intelligent person; it must, in the final analysis, be tasted and tried. Instead of being a *hakham* and seeking proof of God's existence, we should be a *tam* — and offer proof, in ourselves and our daily conduct, of the existence of a *mentsh*, a human being, a Jew with a heart and a soul.

Earlier in the Haggadah we recited "va-afilu kullanu hakhamim, even if we all be wise and experienced and understanding and learned in Torah," yet we must engage in the comparatively simple and naive recitation of the Haggadah's story. For all of it is the answer to the *tam's* simple question. It is the teaching that God took us out of Egypt with a strong hand; and that we today too must feel gripped by His presence, knowing that God is a good Father whose powerful hand grasps ours and leads us safely through the hills and vales of life, avoiding all the traps and snares, and into the *ge'ullah shelemah*, the complete and final redemption of all Israel; and through Israel — all the world.

וְשָׂאֵינוּ יוֹדְעֵי לְשׂאוֹל Why does the fourth son fail to ask questions? Usually we attribute his silence to ignorance. Most of the illuminated *Haggadot* picture the fourth son as a foolish, unintelligent youngster. But I doubt that the Haggadah really meant that. Were it so, he would never understand what we tell him in the Haggadah. For purposes of understanding this fourth son in our contemporary context, I would divide this category into three classes.

First are the *unconcerned*, the morally apathetic and drowsy. They are the slumberers whose spiritual sensitivities have suffered a slow strangulation, and whose aspirations for a more sublime existence and a loftier life have been lulled into an insufferable silence.

Then there are the *embarrassed*, those who are shy and do not ask for fear that their questions will reveal their ignorance. In my own experience, I meet such people often — men and women who are highly intelligent, who feel intuitively that Judaism has something very real to offer them, but are apprehensive about entering an Orthodox synagogue. They are afraid they will be overwhelmed, not knowing when to stand or sit, or when to pray silently or aloud. They are afraid to risk the embarrassment of asking.

that this entails. This *mesiras nefesh* is returned by Hashem with a promise to safeguard our welfare and not allow the destroyer enter into our homes. When our doors can testify to these standards, where the Shabbos observance is being faithfully maintained, in spite of all the difficulties which may be involved, then Hashem can promise that He will cause all harm and destruction to be averted. Then our homes and livelihoods will be protected from all evil.

THE CHILD WHO ASKS

”וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זָבַח
פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם...וַיִּקְדוּ הָעָם
וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:” (שְׁמוֹת יב:כז-כח)

“And it shall come to pass, when your children shall say to you, ‘What do you mean by this service?’ That you shall say, ‘It is the sacrifice of Hashem’s Passover, who passed over the houses of the people of Yisroel in Egypt’...And the people bowed their heads and worshipped.” (Shemos 12:26-27)

They bowed upon hearing the news of the upcoming redemption, of coming into the Land, and the news of the children which they would have.

— Rashi

Why was the promise of children the cause for such celebration? Although having children is certainly a blessing, the Jewish families in Egypt were not lacking in children, for the women gave birth in groups of six at one time. Furthermore, the particular question advanced by the children in this verse is the question of the wicked son of the Hagaddah. This question is posed by a child

who is alienated and is filled with animosity. What element of celebration was detected when the Jews in Egypt learned that they would have children whose attitudes would be offensive and uncooperative?

We have come to witness situations where some sons have become so distanced from our tradition and the ways of our fathers that they do not even ask and they do not inquire at all. The “evil son” of our verse, however, does at least ask. Even more importantly, he asks his father. This son is one in whom there is still hope. Although he asks improperly, he still pursues some degree of communication, and he also accepts the fact that his father is the authority to which to address his concerns. He may not be too receptive to his father’s responses, but at least he talks to him. As long as there is a relationship, then there is still hope. When a son completely cuts his ties with his father the situation is much worse.

When the Jews in Egypt heard that their children would continue to ask their questions and to discuss their doubts with the fathers, this represented a degree of satisfaction on their part. They realized that children are subject to the influences of foreign ideas, and that they sometimes drift away from their roots. Yet, even in the worst case, those children can be reached as long as that critical avenue of communication remains open.

מכסה את המצות ומגביה את הכוס ואומר:

**וְהִיא שְׁעִמְדָּה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שְׁלֹא אֶחָד בְּלִבָּד עָמַד עָלֵינוּ
לְכַלּוֹתֵנוּ. אֶלֶּא שְׁבָכָל דּוֹר וָדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ.
וְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם:**

ומתוק האור

לא יעמדו בנסיון. אבל אברהם אבינו - "אותו צדיק" - שונה משאר הבריות. לדידו, אפשר לעמד בנסיון העשר בלי כל חשש, ואדרבה, מוטב לו לאדם לעמד בפני נסיון העשר שהוא קל יותר מנסיון העני אשר מעביר את האדם על דעתו ועל דעת קונו (ערובין מא, ב).

זהו שאמרו חז"ל: "שלא יאמר אותו צדיק" - שדוקא ל"אותו צדיק" יש מקום לטען טענה זו, מדוע לא קיים בהם "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". אבל אצל שאר הבריות, שנסיון העשר קשה להם עד מאד, אין מקום לטענה זו, שהלא אדרבה, לדידם מוטב אלו לא היה מבטיח ה' לישראל שיצאו ברכוש גדול, שהרי "הוא שגרם שעשו את העגל".

וְהִיא שְׁעִמְדָּה

"והיא" - הפונה להבטחת הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, "ידוע תדע".

וְהִיא שְׁעִמְדָּה

בפשטות, "והיא" הפונה לאותה הבטחה שהבטיחנו הקדוש ברוך הוא שעם ישראל לא יכלה לעולם. הבטחה זו היא שעמדה לאבותינו ולנו, וכפי שאמר האדמו"ר מצאנז זצ"ל לגוי שהפליא בו מכותיו: 'דע לה, אינני יודע אם אני עצמי אשאר בחיים, אבל את עם ישראל לא תצליחו להשמיד לעולם!'

ועל דרך רמז נתן לומר ש"והיא" הפונה לכוס היין. ובמה דברים אמורים?

כִּידוּעַ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נִגְאָלוּ מִמִּצְרַיִם בְּגִלְלַת אַרְבַּע סָבוֹת: כִּי לֹא שָׁנוּ אֶת שְׁמֵם, לְשׁוֹנָם וּמְלַבּוּשָׁם, וְלֹא הִתְעַרְבוּ בֵּין הַגּוֹיִים.

וְהוֹסִיף בְּזֶה הַמִּהְרָשׁ"ם, שְׁמֵשׁוּם כֶּף קָבְעוּ חו"ל לְשִׁתּוֹת דּוֹקָא אַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל יַיִן, זָכַר לְאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל גְּאֵלָה, כִּי פָרִי הַגֶּפֶן אֵינוֹ מְקַבֵּל הִרְכָּבָה [לְכֹן אוֹמְרִים: "עֲנֹבֵי הַגֶּפֶן בְּעֲנֹבֵי הַגֶּפֶן", וְלֹא 'גֶּפֶן בְּגֶפֶן']. מִמִּילָא, בָּאִים אָנוּ לְרַמֵּז בְּשִׁתִּית הַיַּיִן שֶׁהִסְבָּה שְׁזָכִינוּ לְאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל גְּאֵלָה הִיא בְּגִלְלַת שֶׁהֵינּוּ כְּמוֹ הַגֶּפֶן, שֶׁלֹּא הִתְעַרְבְנוּ עִם שְׂאֵר הָעַמִּים.

לְכֹן, כְּשֶׁאוֹמְרִים "וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ", מַגְבִּיהִים אֶת הַכּוֹס, וְזֹאת כְּדִי לְהַדְגִּישׁ "וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ", דִּהְיֵנוּ כְּגֶפֶן; אַבוֹתֵינוּ הַקְּדוֹשִׁים לֹא שָׁנוּ אֶת שְׁמֵם, לְשׁוֹנָם וּמְלַבּוּשָׁם, וְלֹא הִתְעַרְבוּ בֵּין הַגּוֹיִים, וּבְזָכוֹת כֶּף נִגְאָלוּ.

וְלְרַמֵּז זֹאת מְרִימִים אָנוּ אֶת הַכּוֹס וְאוֹמְרִים: "וְהִיא" - הַהִבְדָּלָה שֶׁהִבְדֵּלְנוּ אֶת עַצְמָנוּ מִהַגּוֹיִים בְּכָל הַדּוֹרוֹת וְהַקְּפָדְנוּ עַל "סֶתֶם יֵינָם" - הִיא זֶה שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ.

בְּעֲנֵן זֶה מְסַפֵּר הַסּוֹפֵר הַנוֹדֵעַ, ר' חֲנוּךְ טֵלֶר בְּסִפְרוֹ, מַעֲשֵׂה מַפְלָא שֶׁהִתְרַחַשׁ בִּימֵי מְלַחְמַת הָעוֹלָם הֶרְאִישׁוּנָה.

בְּמִשְׁךְ שְׁלֹשׁ שָׁנִים נִלְחָמוּ עַמֵּי הָעוֹלָם אֵלוּ בְּאֵלוּ מְלַחְמָה עֶקֶבָה מִדָּם, טְבָחוּ הָאֶחָד בְּשֵׁנֵי לֹא רַחֵם, אָבֵל הַהִשְׁגִּים הָיוּ זְנוּיִים, לֹא הִצְלִיחוּ לְכַבֵּשׁ שְׂטָחִים נִרְחָבִים, רַק קִילּוּמֶטֶר לְכָאן אוֹ לְשָׁם. עַד שֶׁמִּפְקֵד יְהוּדֵי אֶחָד תִּכְנֵן וּבִצַּע מִתְקַפֵּה גְדוּלָה וְהִצְלִיחַ. הִצְלַחְתּוֹ הִיְתָה כֹּה גְדוּלָה, עַד שֶׁהִרְמִט בְּ"ל הַגְּרָמְנֵי בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֲצָמוֹ הַחֲלִיט לְעֶרְףָה לְכַבּוּדוֹ מְסַבָּה בְּמִטְכָּ"ל.

אוֹתוֹ יְהוּדֵי, לְפָנָי שִׁיָּצָא לְקָרֵב, לְמִרוֹת שֶׁהָיָה חֲלוּנֵי לְגַמְרֵי, בָּא לְרַבּוֹ לְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ בְּרָכָה. אָמַר לוֹ הַרֵב: "תִּקְבֵּל עַל עַצְמָךְ לְקַיֵּם לְכָל הַפְּחוֹת מִצְוֵה אַחַת".

"אֵיזוֹ מִצְוֵה?" שָׁאַל הַיְהוּדֵי, "לְהִתְפַּלֵּל - אֵינֶנִּי חוֹשֵׁב שְׂאוּכַל לְהִתְפַּלֵּל, לְהִנִּיחַ תְּפִלִּין - גַּם לֹא...". וְכֵן בְּדָקוּ כָּל מִצְוֵה וּמִצְוֵה וְרָאוּ שֶׁלֹּא שִׁיף שִׁיתְחַיֵּב לְקַיְמָה. עַד שֶׁבְּסוּפוֹ שֶׁל דְּבַר הַחֲלִיט לְקַבֵּל עַל עַצְמוֹ אֶת הַהִלְכָה שֶׁסֶתֶם יֵינָם שֶׁל עַבְוִים אָסוּר, לֹא לְשִׁתּוֹת מֵיַיִן שֶׁל גּוֹי.

וְהִנֵּה עֲתָה, בְּזִמְנֵי הַמְּסַבָּה, פִּתְחוּ הַגְּרָמְנִים בְּקִבּוּק יַיִן לְכַבּוּדוֹ, וְכַמוֹכֵן

הזמיננוהו לשתות עמם. חשב לעצמו: מה אעשה? הרי אינני מוכן בשום אופן להפר את הבטחתי לרב. כך עמד לו עם כוס היין בידו, ולפתע נשמע רעש גדול. מטוסי קרב חלפו ליד בנין המטב"ל. הוא רץ לחלון כאלו כדי לראות, ובתוך ההמולה שפך מבעד לחלון את היין, אך לרע מזלו שני קצינים ראו זאת והם הלכו והלשינו עליו לרמטב"ל. הרמטב"ל נפגע מאוד, ומרב פעם החליט לשלחו לחזית.

כעס היהודי על הרב, על היין ועל כל העולם... אך בלית ברירה ארו את חפציו ויצא לדרך אף החזית ברקבת.

כשהגיעו לתחנה הבאה של הרקבת נודע לו שהיתה התקפה של מטוסי האויב על המטב"ל, וכל מי שהיה שם נהרג...

"והיא", שמירת ההלכה להיות מבדל מן הגויים ולא לשתות מינם, שעמדה לאבותינו ולנו.

והיא שעמדה לאבותינו ולנו

אל הרבי רבי מרדכי מלכוביץ, בא אחד מהחסידים ואמר: הפריץ פעם אהב אותי ועתה החל להתנבל אלי.

אמר לו הרב: כל זמן שאתה שנאת את הפריץ, לא היה אכפת לקדוש ברוך הוא שהוא יאהב אותך. עתה כשראית שהוא נחמד, והתחלת לאהב אותו, אין ברירה, אלא שהפריץ ישנא אותך...

אם יהודי לא יודע לעשות "קדוש" אז הגוי עושה לו "הבדלה".

דבר זה נרמז כאן: "והיא שעמדה לאבותינו ולנו... שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו" - מה עמד לאבותינו ולנו? זה שבכל דור ודור קמים עלינו לכלותנו. רק בזכות זה עם ישראל חי וקיים.

ובנו של הנודע ביהודה, רבי שמואל לנדא אמר: "...לא מאסתים ולא געלתים לכלותם" - אם לא הייתי עושה את ישראל למאוסים ומגעילים בעיני הגויים, היו על ידי כן נטמעים בין הגויים, וכלים...

בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים. שְׁנֵאמֹר, וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר
יְהִי זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה.
וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאַחֲרַי כֵּן יֵצְאוּ בְּרִכּוּשׁ גָּדוֹל:

מִכֶּסֶה הַמָּצָה וּמִגְבִּיָּה אֶת הַכּוֹס בְּיָדוֹ וְאוֹמֵר:

וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שְׁלֹא אֶחָד בְּלִבָּד עָמַד עָלֵינוּ

וְהִיא שְׁעֵמֶדָה וְכו' וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם - וְנוֹדַעַת שְׂאֵלַת
הַסְּפָרִים הַקְּדוּשִׁים עַל מֵאֵי קִאֵי תִיבַת 'וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לָנוּ'. וְעַל
דֶּרֶךְ הַפְּשׁוּט הִיא, ש'הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם', לֹא רַק טֶרֶם
שָׂאנוּ נִתּוּנִים בִּידָם שֶׁל שׁוֹנְאֵינוּ, אֲלֵא גַם כְּשִׁכְּבַר אָנוּ בִּידָם, הַקְּדוּשׁ
בְּרוּךְ הוּא מְצִיל אֹתָנוּ, 'וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לָנוּ'. וּבְזֵה צְרִיכִים לְחַזֵּק אֶת
תְּקוּוֹתָנוּ, שְׂאֵפִילוֹ כְּשִׁנְדָמָה לָנוּ, שְׁכִיבֵר אָנוּ בִּידָם חֶסֶד וְשִׁלּוּם, גַּם כֵּן
יִצִּילֵנוּ. ("אש קודש" פיאסצנא)

וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ שְׁלֹא אֶחָד בְּלִבָּד - אֵין מוֹבֵן 'וְהִיא' עַל מֵה
קִאֵי. וַיֵּשׁ לּוֹמֵר דְּמוֹסֵב עַל לְמִטָּה, שְׁהִיא שְׁעֵמֶדָה לָנוּ מֵה 'שְׁלֹא אֶחָד
בְּלִבָּד עָמַד כּו'. כְּלוֹמֵר, שְׁהַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עֹשֶׂה עִמָּנוּ חֶסֶד, בְּזֵה
שְׁחִילֵק אֶת כָּל כַּחוֹת סְטֵרָא אַחֲרָא. שְׁלֵט יְהוָה

מנחת אשר

ועוד מצינו בזה לאחד מרבותינו הראשונים (הראני"ה מסכת פסחים ק"י ט"ז) שהביא בזה רעיון נפלא וז"ל "המכות השלישיות בסימנים שהיה דורש, דהיינו - כינים, שחין, חשך היו משמשות כל אחת עם חברותיה, דכשהיו כינים היו עימם שחין וחשך אלא שכינים היו עיקר המכה, וכן כשהיה שחין היו עמם כינים וחשך אלא ששחין היה עיקר המכה וכו', ורמו לדבר שכולם קשורות זו בזו וכשתכתבן אחת על גבי חברתה תהיינה נקראות גם מלמעלה למטה, כזה

ח ש כ

ש ח נ

כ נ ם

ובעבור שסימנם כך שאלו באו באות השלישית בסימן השמיענו זה החידשו.

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים הנה ידוע דעשרת הנסים של יציאת מצרים מכוונים כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם ולפיכך נקבצו יחדיו בריש פ"ה ממס' אבות (ועי"ש נרוח חיים להגר"ם מולחין ונדרך חיים למהר"ל). אלא שבריאת העולם היה מגילוי להעלם דבכל מאמר ומאמר נתחזק ההעלם ונתמעט הגילוי, וביציאת מצרים היה להיפך מהעלם לגילוי, מהנהגת ההסתור פנים בגלות מצרים נתגלה כבוד מלכותו בכל מכה ומכה. וגם בדברי חז"ל מוצאים אנו קשר בין יציאת מצרים לבריאת העולם "כשם שבתחילה הם ז' ימי בראשית וכשם שהשבת מתקיימת אחת לשבעה ימים, כך יהיו אלה ז' ימים מקיימים בכל שנה ושנה (שמות רבה י"ט ח') הרי

ומה עם נעלים? על זה כבר נאמר "שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה". ובל נשפח את הענן השביעי שתפקידו היה להלה לפניהם, לישר את הדרך, לסקל כל פגע, ולהכרית את הנחשים והעקרבים. האת, כמה טוב היה לאבותינו במדבר, בחיקו של הקדוש ברוך הוא.

פסח מצה ומרור

סדר הדברים כאן הוא בדוקא: קדם פסח ומצה, ורק אחר כך מגיע המרור, שכן בלי להרגיש קדם את הענג שבפסח ובמצה המבטאים את היציאה מעבדות מצרים, לא יחוש אדם את מרירות מצבו!

לפעמים אדם נמצא בתוך כזה 'ביץ', שהוא כבר אינו מודע לעבדת היותו בתוכו, מרב ההרגל. מתי הוא מתחיל להרגיש שהוא בביץ? פשה הוא יוצא ממנו. אז מבין הוא את מצבו.

בידוע מאמרו של ה'חדושי הרי"ם' על הפסוק: "והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים", שהפונה שבני ישראל כבר כל כך התרגלו לסבל, עד שלא הרגישו כמה נורא מצבם. לכן אמר הקדוש ברוך הוא: "קדם אוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, אגרם שהשעבוד יהיה בלתי נסבל".

וכך גם הסביר הרבי מקוצק זצ"ל את דברי הגמרא הנודעים במסכת ביצה (טז, א): "נשמה יתרה נותן הקדוש ברוך הוא באדם ערב שבת, ולמוצאי שבת נוטלין אותה הימנו, שנאמר: 'שבת וינפש', כיון ששבת וי אבדה נפש". וכבר הקשו, הרי הנשמה היתרה יוצאת מהאדם במוצאי שבת, לא בליל שבת, ואם כן מה הפונה בכך שפיון ששבת - כלומר בכניסת השבת, כבר אז אבדה הנפש? אדרבה, רק עכשו היא הגיעה?

אלא, אומר הרבי מקוצק שהפונה כך: כיון שנקנסה שבת והגיעה נשמה יתרה - אז האדם תופס שבמשך כל ימות השבוע הוא היה בתוך הביץ! כל השבוע אדם מתפלל, אוכל וגם קצת לומד. הוא לא מרגיש כמה זה רע. מתי הוא נזכר בזה? כיון שהגיעה שבת ונקנסת בו הנשמה היתרה, הוא נזעק ואומר: כעת אני מבין שכל השבוע "אבדה הנפש", הנפש היתה אבודה.

פ ר ק י ג

מספר המצות בקערה בליל הסדר

הרב פרופ' יוסף תבורי, בספרו החדש פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל-אביב 1996, עמ' 306-307, עוסק בנוהג החדש להניח ארבע מצות על השלחן בליל הסדר, במקום שלוש כרגיל. וכותב הוא שם (עמ' 305), "לא היה רחוק שידרשו להניח ארבע מצות משום שהמספר ארבע נחשב למספר טיפולוגי בליל הסדר". ושם עמ' 306 הערה 164 כותב הוא כדלקמן:

וכדאי להזכיר כאן עוד עדות על ארבע מצות בליל הסדר. א' אלכסנדר הדפיס הגדה של פסח עם תרגום אנגלי שיצא לאור ב' 1770... בעמ' 6 יש הוראות להכנת השולחן ושם נאמר שמסמנים שלוש מצות כ"כהן, לוי וישראל", ויש מצה רביעית ברזרבה, במקרה שתשבר אחת המצות המסומנות. מצה זו נקראת "ספק" מכיון שאין יודעים למה היא תשמש... וכו'.

והנה בספרו של המומר גמליאל בן פדהצור *The Book of Religion Ceremonies and Prayers of the Jews...* שיצא לאור כארבעים שנה לפני הגדה זו, בשנת 1738, עמ' 47, כתוב לאמר:

The Table-cloth is on as usual; in the Middle of the Table stands a large Dish, covered with a Napkin; on that Napkin lays a Passover-Cake, with one Hole in it, which cake is called Saupheck, in English, a doubtful one; That Cake is covered with a Napkin, and on the Napkin lays a second Cake with three Notches in it¹, which Cake is called Israel,

1. על סימון של המצות ראה רמ"א או"ח תעה ז, על פי האבודרהם (סדר ההגדה

i.e. an Israelite; That Cake too is covered with a Napkin, and on the Napkin lays a third Cake with two Notches in it, which cake is called Levi, i.e. a Levite; That Cake too is covered with a Napkin, and on the Napkin lays a fourth Cake, with one Notch in it, which Cake is called Cohen, in English a Priest of the Tribe of Aaron; That Cake too is covered with a Napkin, on which Napkin stands a Plate, and in the Plate there is the Shank-Bone of a shoulder of

ופירושה, הוצאת ירושלים תשכ"ג, עמ' ריז), והכל בו (ס' מח, י ע"ב). ובמהרי"ל, הלכות אפיית המצות סי' ה', מהדורת רש"י שפיצר, עמ' סג: ויש לסמן אב"ג כקופת הלשכה (ועוד השוה שם עמ' כט). והעיר המהדיר שם (הערה 17) שמשמע מדבריו שמותר לכתוב אותיות. אלא שבמקצת כתבי היד של המהרי"ל איתא: "ויש גם כן לסמנן (או: וצריך לסמנן) כקופת הלשכה", דהיינו בלא להזכיר אותיות. ובטור שם נאמר שעושין בהם סימן לידע וכו', דמשמע ממנו שאין עושין אלא סימן. וכן גם לשון הרמ"א, שעושין סימן. ואכן הרמ"א בעצמו, בתשובותיו סי' קיט, מהדורת ר"א זיו, ירושלים תשל"א, עמ' תעז, בשם המרדכי בשם מוהר"ם [מהר"ם מרוטנבורג] (שבת פ"ז סי' שסט, ובמרדכי, ערבי פסחים, סדר ליל פסח, קיד ע"א), כתב לא לעשות אותיות משום מוחק. ובלבוש או"ח, תעה ז, נאמר: ועושין בהם סימן לידע איזה ראשונה ואיזה שנייה ואיזה שלישית, כדרך שהיו עושין בקופות שתורמין בהן הלשכה, שהיו כותבין בהן א' ב' ג' לידע איזה נתרמה ראשונה שהיא מוקדמת למצוה ראשונה. הכי נמי עושין מצוה ראשונה באותה שעושין ראשונה... והסימנין שעושין בהן לידע איזה ראשונה יזהר שלא יעשה הסימנין מאותיות אב"ג, כמו שהיו עושין בקופות, מפני שצריך לשברם ביו"ט, ואם ישבור האותיות ביו"ט יהיה כמוחק הכתב ביו"ט, אלא יעשה מחריצים או מנקובים, וכה"ג. וצריך לאפותן גם כן על סדר עשייתן, שאם לא כן מה תועיל [כצ"ל] קדימת עריכתן. ואם נתחמצה או נאבדה אחת מהג' מצות נכון לאפות כל השלש אחרות, כדי שיהיו כולן מעשרון א', וכו' (הרי שלא נהג במצה רביעית, מצת "ספק"). וראה במשנה ברורה שם ס"ק מז. ואילו הרב בעל כף החיים (שם אות פ) הביא את דברי המהרי"ל הנדפסים, וע"כ כתב כי הרמ"א לא סבר כהמהרי"ל. ואכן אצל פדהצור לא מדובר בסימון של אותיות אלא מעין חריצים, כדברי הלבוש. עוד יש לשים לב לכך שלפיו סוג הסימון של מצת ה"ספק" שונה הוא מזה של שאר המצות (מנוקב, כשיטת הלבוש). ושמה הסיבה לכך היא שלא יכלו לתת לו סימן של ארבעה חריצים, שהרי לא ידעו במקום איזו מצה ישמש, וע"כ נתנו לה סימן בפני עצמו. ע"ע בלקט יושר, לר' יוסף ב"ר משה, מהדורת פרימאנג, ברלין תרס"ג, עמ' 79, דשם איתא: ואכן המצות שנאפו קודם חצות עושין בהן סימונים כדי שיאכלם ביום ראשון... וכו'.

Veal², with a small Matter of Meat³ on it, which they burn quite brown in the Fire.

ושם עמ' 49 ענין מצת ה"ספק" מוסבר בפירוט:

The *Saapheck*, of Cake, laying at the Bottom of the Dish, is made to supply the place of any one of the other three Cakes, in case any one of them should be lost; and for that Reason it is named the *doubtful* one, because it is as yet uncertain, whether it will be wanted for any such use at all, and if it should, it is uncertain for which of them it will be.

הוי אומר, לפי פדהצור מצת "ספק" זו יש בה משום "ספק ספיקא". והנה מצאנו מנהג זה מובא בחק יעקב, לר' יעקב בר' יוסף ריישר, או"ח תע"ו ס"ק כז:

ובמדינות אלו נוהגין לעשות מהעיסה ד' מצות, וקורין לרביעי מצת ספיקא, כדי שאם יארע תקלה באחת מהן לוקחין אותה. אף על גב דאין לעשות רק ג', כלחמי תודה, עיין בלבוש⁴, אפשר שסומכין העולם כיון דלספיקא עבדינן אין קפידא בדבר⁵.

ר' יעקב ריישר נולד בפראג וכיהן ברבנות בגליציה — ריישר = Rieszow — וורמס ומיץ וכו', וספרו חק יעקב יצא לאור לראשונה בדסוי שנת תנ"ו (= 1696), ללמדינו שמנהג זה כבר מקובל היה באשכנז ובמזרח אירופה בסוף המאה הי"ז, ועבר כנראה לאנגליה במאה הי"ח.

נוכל אף להקדים את הידיעה על נוהג זה, שהרי בספר יוסף אומץ, לר' יוסף יוזפא האן נויירלינגן, שנכתב בשנת 1637, סי' תשכ"ו (עמ' 162) נאמר בפירוש:

גם לא יעשה ד' מצות מעיסה אחת לעשות מהמצה הנותרת לספק, כדי שלא ירבה העיסה⁶.

2. כאן רואים אנו שהזרוע של פדהצור הוא בא מן העגל. ובכל בו סי' נ (יב ע"א) נאמר ומנהגינו לעשות צלי מזרוע בהמה זכר לזרוע נטויה... וכו'. ואילו מנהגנו היום לרוב הוא שהזרוע היא של עוף, בחלק הנקרא "פולקע", ויש אומרים שאין זה זרוע אלא חלק מן הרגל, ועל כן יש להשתמש בכנף העוף. אמנם הגר"ם אליהו שליט"א משתמש בזרוע של כבש. ראה מש"כ ר"מ הררי, בספרו מקראי קודש; הלכות ליל הסדר⁷. ירושלים (ללא תאריך), עמ' קיג.

3. ראה מקראי קודש שם שהגר"ם אליהו "מצמיד לה [לזרוע] חתיכת בשר צלויה".

4. לבוש או"ח תעה ז (ומובא לעיל הערה 1).

5. וצוין בספרו של רמ"י וינגרטן, הסדר הערוך, ח"א, ירושלים תש"ן, עמ' קכג.

6. ענין זה נדון כבר אצל המהר"ם מרוטנבורג. ראה תשובות ופסקים ומנהגים של

הרי שנהגו לעשות כן כבר במחצית הראשונה של המאה הי"ז, והוא התנגד לכך. וחרף התנגדותו נתקיים המנהג. בדקתי כתבי יד מאוירים ובדפוסים ישנים של הגדות, וקערות של סדר אשכנזיות, וטרם מצאתי עדות אמנותית לקערה שבה היו מונחות ארבע מצות. לא ראיתי אינה ראייה⁷. ולעומתו נאמנות עלינו עדויות אלה שהבאנו לעיל, ועל פיהן יקום דבר מנהג זה.

המהר"ם מרוטנבורג, מאת רי"ז כהנא, ח"א, ירושלים תשי"ז, עמ' קיח, סי' קכ: ושאלו את הר"מ נ"ע, על מה אנו סומכין בזה המלכות ללוש יותר מעשרון... בפסח [ראה פסחים מח ע"א]. והשיב, מגו שרבינו יצחק [ב"ר יהודה] החסיד התיר להם, לפי שהתנורים שלנו גדולים הם. ועל זה אנו סומכים מנהג זה באשכנז, וכשלשין לצרכו הוא בעצמו עומד שם ואינו מניח ללוש כי אם מדה אחת לבדה ולאפותה מיד, וכן הכל (ראה ארחות חיים ח"א, חמץ ומצה ק, תשב"ץ צו, כל בו מה, דין חמץ ומצה). וראה עוד שם עמ' רע, סי' תלג, (ע"פ הגהות מיימוניות, דפוס קושטא חמץ ומצה פ"ה): ...אמר רבא (פסחים מח ע"א): קבא מלוגנאה לפסחא, וכן לחלה. וכן פסק ר"י אלפס ור' יוסף טוב עלם ורש"י, שיותר משיעור זה אין ללוש יחד. ומה שאין אנו נזהרים מזה, ואנו לשין עיסות גדולות יחד אנו סומכין על דברי ראבי"ה (פסחים עמ' 115 ואילך, סי' תצב), והרוקח ושאר גדולי אשכנז, שהתירו ללוש עיסה גדולה, כפי מה שיש בני אדם העוזרים. וטוב הוא ללוש כל כך שיהו כולם וכל הכלים עסוקים בבצק. וזה טוב יותר מה שיהו מקצתן פנויים ויתחמץ הבצק הדבוק בהם ובידיהם. וכן ר"י ב"ר יהודה, בביתו היו רגילין ללוש ב' עומרים או שלשה יחד, ואמר, שלא הקפיד התלמוד בעומר אחד, כי אם עליהן, שתנוריהם היו קטנים ובקל מצטנן, ואולי יצטרכו המצות לשהות זמן ארוך. אבל תנורים שלנו גדולים הם, ואין לחוש לזה. אמנם הר"מ אינו סומך על זה, ונזהר שלא ללוש בפעם אחת יותר משיעור חלה, ואילו תשמעון, עכ"ל הרמ"ך, וכו'. ועל פסקו של המהר"ם מרוטנבורג מסתמך המהרי"ל, ה' מצות, מהדורת רש"י שפיצור, עמ' סא-סב. וראה עוד אור זרוע הלכות חלה ח"א סי' רכו, ב"י או"ח סי' תנו, ד"ה כתב הר"י, ב"ח שם ד"ה ומ"ש ולא הודו. רואים אנו שבעל יוסף אומץ הולך בשיטת המהר"ם מרוטנבורג והמהרי"ל. על תנורים בתקופת התלמוד, ראה ש' קרויס, קדמוניות התלמוד ב/א, תל-אביב תרפ"ט, עמ' 135 ואילך, ובמיוחד עמ' 138, 184-181. תנור אפיה סתמי היה בגובה של ד' טפחים (ראה מ' כלים ה א, חולין קכד ע"א). ועל תנורים בימי הביניים ראה מש"כ לעיל, פרק י. וראה עוד בתמונה מס' 1, מספרו של לויסדן, Philologus Hebraeo-Mixtus, אוטרכט 1682, ליד עמ' 172. גם שאלתי את הרב שלמה פפנהיים, ואף הוא לא הכיר חפץ כזה. אמנם, ד"ר אביגדור קלגסבלד מפריו, אתו שוחחתי בענין זה, העיר לי שכמעט כל קערות הסדר הן מן המאה הי"ט ואילך, מפולין, גליציה וגרמניה, ושמה שם לא נהגו כמנהג הזה אז, בעקבות קביעתו הפסקנית של היוסף אומץ הפרנקפורטי.

מדוע כולם באים וטוענים כאילו אנחנו לא מוסריים, בעוד שוודאי שרמת המוסריות שלנו בהתנהלות עם אויבינו היא מעל ומעבר למקובל בין העמים? ניתן לפתור שאלה זו בפשטות ולומר כי זהו גילוי נוסף של האנטישמיות, אך נראה שיש כאן נקודה נוספת, אותה נבאר דרך סיפור, אותו שמעתי ממור"ר הרב עמיטל ז"ל.

פעם אחת, בערב ראש השנה, ערב הסליחות הארוכות למנהג האשכנזים ("זכור ברית"), עבד ר' יעקב השמש כל הערב וכל הלילה בבית הכנסת. סידר את הכיסאות, הכין את המחזורים, ניקה את בית הכנסת. הגיעה השעה שלוש לפנות בוקר, ור' יעקב הזדרז לעבור מבית לבית ולהעיר את הקהילה לסליחות: "עורו ישנים, הקיצו נרדמים, קומו לעבודת הבורא".

כולם הגיעו לבית הכנסת, וביניהם גם ילדים ונוער. לאחר שהתחילו את הסליחות, נרדם לו ר' יעקב, והיה "מנקר" בשנתו. אספו הילדים ניירות, גוללו אותם לכדור, והטיחו בפניו של ר' יעקב. ר' יעקב התעורר והמשיך לומר סליחות, אך מיד נרדם בשנית. שוב זרקו הילדים כדור נייר בפניו, ושוב התעורר ר' יעקב והמשיך לומר סליחות, אך מיד נרדם, ושוב העירו אותו הילדים. או אז, פנה אל הילדים ואמר להם: "אינכם מתביישים! הייתי ער כל הלילה, סידרתי את בית הכנסת, הכנתי את הסידורים והמחזורים. איך אתם לא מתביישים להעיר אותי בצורה כזאת?". ענו לו הילדים: "ר' יעקב, אנחנו ישנו בנחת, ואתה באת והערת אותנו. עכשיו אתה רוצה לישון?".

לכך - אנו זוכרים את מסעי הצלב, את האינקוויזיציה, את השואה ואת הפרעות האחרות במהלך ההיסטוריה, ומבקשים מהקב"ה להיפרע משונאינו.

בקשה זו מזכירה את שאנו אומרים בכל שבת בקטע "אב הרחמים", שהתחבר בעקבות מסעי הצלב:

וְעַל יְדֵי עֲבֹדֶיךָ הַנְּבִיאִים כָּתוּב
לֵאמֹר. וְנִקִּיתִי דָמָם לֹא נִקִּיתִי וְהִ'
שָׁכֵן בְּצִיּוֹן:

וּבְכַתְּבֵי הַקֶּדֶשׁ נֶאֱמַר לָמָּה יֹאמְרוּ
הַגּוֹיִם אֵיזָה אֱלֹהֵיהֶם. יִוָּדַע בְּגוֹיִם
לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבֹדֶיךָ הַשְּׁפוּךְ:
וְאֹמַר, כִּי דָרַשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכַר לֹא
שָׁכַח צַעֲקַת עֲנוּיִם:

וְאֹמַר, יְדִין בְּגוֹיִם מְלֵא גְזֵיזוֹת מְחַץ
רֹאשׁ עַל אֶרֶץ רַבָּה. מִנְחַל בְּדָרְךָ
יִשְׁתָּה עַל כֵּן יָרִים רֹאשׁ:

באמירת קטע זה אנו פותחים את הדלת כסמל לאמונתנו בקב"ה ולביטחון שלנו בכך שיושיע אותנו מכל אלו שעומדים עלינו לכלותנו בכל דור ודור (על פי הרמ"א, סוף סימן ת"פ).

מה הם רוצים מאיתנו?

הגויים רצחו וטבחו בעם ישראל לכל אורך ההיסטוריה. האנטישמיות חוגגת גם בימינו, על אף שצורת הופעתה משתנה. ישנה נקודה כואבת ביותר בכל הקשור ליחסנו עם האומות: בכל פעם שמדינת ישראל פועלת פעולה מוסרית וישרה כנגד טרוריסטים ומחבלים, העולם זועק כנגדנו. האם העולם איננו מבין שאנו מנסים להגן על אזרחינו?

ביותר. העובדה שאומות העולם אינן נוהגות במוסריות שכזו אך דורשות מאיתנו לנהוג במוסריות מיוחדת, מראה שהעולם מבין שעם ישראל מוסרי יותר ואנושי יותר, שעם ישראל, בהתאם למדרגתו הרוחנית, אמור להתנהג ברמה הרבה יותר מוסרית משאר העולם.

נמשיך להיות מוסריים, נמשיך להיות אנושיים, ונכיר בתפקידנו בהמשך הנחלת המוסר לעמים, אולם, נדע כי את כללי המוסר נלמד אנחנו את העולם ולא נסכים לתכתיבים חיצוניים. נזכור כי חלק מכללי המוסר הוא "הבא להורגך – השכם להורגו" (במדבר רבה כ"א, ד). לעתים כדי שהעולם יהיה מוסרי יותר, צריכים לבער את הרע מן העולם, להגיב בחומרה כנגד מחבלים, על מנת לעזור לעולם כולו להיות טהור יותר, קדוש יותר ומוסרי יותר.

גביע, לונדון, אנגליה,
סוף המאה
התשע עשרה,
אוסף מקס גרונד,
השאלת
מוזיאון וולפסון
היכל שלמה

חידות

85. מה שופך הקב"ה על הגויים שאינם מתנהגים יפה?

נושא לדיון

טז. ניתן לבקש מסבא וסבתא, מההורים או מכל אדם אחד בסעודה שיספר סיפור אישי או סיפור משפחתי של הצלה והישרדות מן השואה. לאור הדברים יש לשאול ולדון כיצד ניתן לשמור על החירות והאמונה בתוך מציאות קשה כל כך?

כך הוא היחס בין ישראל והעמים. עד שהגיע עם ישראל יכלו האומות להתנהג באופן ברברי, ללא שום כללי מוסר. הופעתו של עם ישראל בעולם הביאה לעולם את התנ"ך, המוסר וכללי האנושיות. על כן בוחנים אותנו אומות העולם כל הזמן, ומנסים לבחון את מוסריותנו על כל דבר, כיוון שהם יודעים שעם ישראל הוא זה שייסד את המוסריות בעולם. בתוך תוכם מכירות אומות העולם כי במהותו, עם ישראל הוא העם המוסרי